

KÂĞIDA YAZILI GÖKTÜRK METİNLERİ
VE
KÂĞIDA YAZILI GÖKTÜRK ALFABELERİ

Osman Fikri SERTKAYA

I. KÂĞIDA YAZILI GÖKTÜRK METİNLERİ :

0. *Malzeme ve üzerinde yapılan çalışmalar :*

Asya bölgesinde Göktürk harfleri ile yazılan metinler üç ayrı grupta incelenmektedir.

1. Göktürk ve Uygur devrinden kalan taşta kazılı metinler.
2. Ötüken ve Koço Uygurlarından kalan kâğıda yazılı metinler.
3. Göktürk ve Uygur devresine ait altın, gümüş, bronz, demir, kemik, kaya ile kil / balçık'tan yapılan para, kılıç, bıçak, tabak, çanak, bardak, küp, tarak, bilezik, yüzük, küpe kemer plâkası veya tokası, ağırşak vs gibi günlük hayatta kullanılan eşyaların üzerinde bulunan metinler.

Bu üç gruptaki Göktürk harfli metinlerin, bilhassa birinci ve üçüncü gruptaki metinlerin kısmî katalogları H. Perlee ("Karta runičeskih pis'men na territorii MNR", *Studia Museologica*, I / 1-8 (Ulaanbaatar, 1968, s. 10-12)), Dmitriy Dmitriyeviç Vasilyev ("Pamyatniki Tyurkskoy runičeskoy pis'mennosti aziatskogo areala", (I) *Sovyetskaya Tyurkologiya*, 1976 / I, s. 71-81; (II), *Sovyetskaya Tyurkologiya*, 1978 / 5, s. 92-95; D. D. Vasilyev, *Grafičeskiy Fond Pamyatnikov Tyurkskoy Runičeskoy Pis'mennosti Aziatskogo Arealı*, (Opıt sistematizatsii), Moskova 1983, 160 s.) ve Osman Fikri Sertkaya ("Köl Tigin'in kitâbesinin dikilmesinin 1250. yıl dönümü dolayısı ile Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ndeki köktürk harfli metinler üzerinde yapılan arkeolojik ve filolojik çalışmalara toplu bir bakış", *Türk Kültürü*, XXI / 234 (Ekim 1982), s. 741 (17)-756(32); aynı yazı daha sonra *Belleten*'de de genişletilerek yayımlanmıştır. *Belleten*, XLVII / 185, (Ankara 1984), s. 67-85) tarafından yapılmıştır.

Kâğıda yazılı Göktürk harfli metinlerin bu güne kadar bir kataloğu yapılmamış, ancak bir listesi Osman Fikri Sertkaya tarafından verilmiştir. ("Frag-

mente in alttürkischer Runenschrift aus den Turfan-Funden", *Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa*, Wiesbaden 1985, s. 134-164).

Kâğıda yazılı Göktürk harfli metinler, bu asrın başında Orta-Asya'da, Turfan ve dolaylarında yapılan kazılar esnasında bulunmuş olup, hâlen dünyanın çeşitli kütüphanelerine dağılmış bulunmaktadır. Benim tespit edebildiğim elli belgenin otuz dördü Almanya, on ikisi İngiltere, ikisi Japonya, birer tanesi ise Sovyetler Birliği ve Fransa kütüphanelerindedir. Buna karşılık Sovyetler Birliği, Moğolistan, Kore, Japonya, Çin ve Hindistan'ın çeşitli kütüphanelerinde ve ilim merkezlerinde bulunması muhtemel parçalar da mümkündür. Benim dünyanın çeşitli kütüphanelerinde tespit edebildiğim Göktürk harfli 50 metin şunlardır:

I. İngiltere'de Sir Aurel Stein koleksiyonundaki (British Library, Or. 8212) 12 parça metin.

Nr. 1-3. 8212 / 76. Üç parçadan ibaret Göktürk harfli metinler. İlk parça sadece kâğıdın ilk yüzüne fırça ile yazılmış olup, 22 satır, ikinci parça kâğıdın A yüzünde 12, B yüzünde 10 satır olmak üzere 22 satır, üçüncü parça ise sadece bir yüzde 9 satır olmak üzere, toplam 53 satır.

Bu metinler Vilhelm Thomsen ("Dr. M. A. Stein's manuscripts in Turkish "Runic" script from Miran and Tun-Huang", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1912, s. 181-227) ve Hüseyin Namık Orkun (*Eski Türk Yazıtları*, II, İstanbul 1938, s. 61-68) tarafından yayımlanmıştır.

Nr. 4. 8212 / 77. Tek sahifelik Göktürk harfli metin. Yazı son derece kötü. 12 satır. V. Thomsen ("aynı makale", s. 218-220) ve H.N. Orkun (*ETY*, II, s. 96) tarafından yayımlanmıştır.

Nr. 5-9. 8212 / 78. En eski Türk ata sözlerini ihtiva eden, birbirinden ayrı, beş parçalık Göktürk harfli metinler. En büyük parça olan A'da 14 satır var. B ve C'de altışar, D'de beş, E'de dört satır.

Bu metinler V. Thomsen ("aynı makale", s. 215-217), Fritz Hommel ("Zu den alttürkischen Sprichwörtern", *Asia Major*, Introductory Volume (Hirt-Festschrift), 1922, s. 182-193), H. N. Orkun (*ETY*, II, s. 94-95), James Russell Hamilton - Louis Bazin ("Un manuscrit chinois et turc runiforme de Touen-Houang. BM. Or. 8212(78) ve (79)", *Turcica*, Revue d'Études Turques, 4 (1972), s. 25-42) tarafından yayımlanmıştır. Nr. 10. 8212 / 79. Yukarıdaki metnin son parçası. A yüzünde 1, B yüzünde 2 satır olmak üzere 3 satırlık bir metin ihtiva eden Göktürk harfli bu parça da J. R. Hamilton-L. Bazin ("aynı makale") tarafından yayımlanmıştır.

Nr. 11. 8212 / 104. Kısaca *Sekiz Yükmek* adı ile tanınan ve 24 Kasım 1907'de Yar-Hoto'da bulunan 405 satırlık sūtradaki Göktürk harfli tek satır metnin müstensihinin ismidir. Bu Göktürkçe satır Bang-Gabain-Rachmati (W. Bang-A. von Gabain-G. R. Rachmati, *Türkische Turfantexte. VI. Das buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk*, SPAW. Phil.-Hist. Klasse, 1934 / 10, s. 93-192. Bk. s. 4), Martii Räsänen ("Zu dem türkischen Runenschrifteintrag in der uigurischen Übersetzung des buddhistischen Sūtra Säkiz Yükmäk", *Studia Orientalia*, 6 / 1, (Helsinki, 1936), s. 1-2), ve A. N. Bernštam "Runičeskaya nadpis' v uygurskoy rukopisi", *Zapiski Instituta Vostokovedeniya*, Akademii Nauk SSSR, 7, (1939), s. 303-305) tarafından yayımlanmıştır.

Nr. 12. 8212 / 161. *Irk Bitig* "Fal Kitabı". 102 satırı metin, 2 satırı ketebe kaydı olmak üzere 65 sahifede 104 satırlık Göktürkçe metin. Ketebe kaydı ve onu takip eden sahifelerde Çince notlar var. Göktürklerden kalan tek yazma kitap olan *Irk Bitig* V. Thomsen ("aynı makale", s. 190-204), H.N. Orkun (*ETY*, II, s. 69-93), Sergey E. Malov (*Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti*, Moskova-Leningrad 1951, s. 80-92) tarafından yayımlanmıştır. Kitaptaki çeşitli "Irk"lar üzerine Sir Gerard Clauson ("Notes on the *Irk Bitig*", *Ural-Altäische Jahrbücher*, 33 (1961), s. 218-235), Omeljan Pritsak ("Zum Parallelismus im Altürkischen", *Studia Orientalia*, 28 / 6 (Helsinki 1964), s. 1-8), James Russell Hamilton ("Sur deux présages de l'Irk Bitig", *Quand le crible était dans le paille*, Paris 1978, s. 247-254) ve Marsel Erdal ("*Irk Bitig* üzerine yeni notlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1977*, Ankara 1978, s. 87-119) tarafından çok değerli açıklamalar yapılmıştır. *Irk Bitig*'in ketebe sahifesi de James Russell Hamilton tarafından ("Le colophon de l'Irk Bitig", *Turcica*, Revue d'Études Turques, 7 (1975), s. 7-19) tarafından yayımlanmıştır.

II. Japonya'da Kont Ôtani Kozui koleksiyonunda (Ryukoku Üniversitesi) Nr. 8129'da üç satırlık Göktürk alfabesi metni ile Nr. 8130'da üç satırlık Göktürk harfli metin. Nr. 8129 Akira Haneda-Nobuo Yamada tarafından resim olarak yayımlanmıştır. ("A list of the manuscript remains in Uighur script preserved in Ryukoku Library", *Buddhist Manuscripts and secular documents of the ancient languages in Central Asia*, Monumenta Serindica 6, Kyoto 1961, Levha 29).

III. Sovyetler Birliği'nde muhafaza edilen ve Toyok'ta bulunan 6 satırlık Göktürk harfli metin. Wilhelm Radloff tarafından yayımlanmıştır. ("Altürkische Studien. III. 1. Ein Fragment in türkischer Runenschrift", *Izvestiya Imperatorskoy Akademii Nauk* (Bulletin de l'Académie Imperiale des Sciences de St.-Pétersbourg), 1910, s. 1025-1029).

IV. Fransa'da Bibliothèque Nationale'de, Pelliot, Tibetçe Bölümü, Nr. 2132' de kayıtlı A yüzünde 4 satırlık metin. 3. ve 4. satırların sadece izi var. (Marcel-

le Lalou, *Inventaire des Manuscrits tibétains de Touen-houang, conservés à la Bibliothèque Nationale* (Fonds Pelliot tibétain), Nos: 1283–2216, III, Bibliothèque Nationale, 1961, s. 206).

V. Almanya'da "Berlin Koleksiyonu"nda 34 parça Göktürk harfli metin.

Berlin Koleksiyonu bu gün üç ayrı yerde muhafaza edilmektedir. Koleksiyonun Batı-Berlin'de bulunan yazma parçaları *Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz*, Orientalabteilung ile *Museum für Indische Kunst* (MIK)'da, Doğu-Berlin'de bulunan koleksiyon parçaları ise, *Akademie der Wissenschaften der DDR*'de bulunmaktadır.

A. Staatsbibliothek'de bulunan metinler:

Hâlen Staatsbibliothek'de olan metinler, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Mainz İlimler Akademisi'nde muhafaza edildiğinden *Mz.* kısaltması ile tanınmaktadır.

1. Mz. 167 (T I D 20)	9. Mz. 383 (T II K)
2. Mz. 169 (T I x 21)	10. Mz. 385 (T M 337)
3. Mz. 171 (T M 340)	11. Mz. 386 (T M 533)
4. Mz. 172 (T M 330)	12. Mz. 387 (T II D B 227)
5. Mz. 173 (T II D 19)	13. Mz. 388 (T M 326)
6. Mz. 174 (T II D 52-K)	14. Mz. 400 (T I—)
7. Mz. 175 (T M 337 x)	15. Mz. 402 (T M 337–339)
8. Mz. 377 (T II T. 20)	16. Mz. 403 (T M 335–337)

B. Museum für Indische-Kunst (MIK)'da bulunan metinler:

1. T M 327	— MIK III 34a/ b
2. T II T 20	— MIK III 34b
3.	— MIK III 200b

C. Akademie der Wissenschaften der DDR'de bulunan metinler:

Akademide muhafaza edilen metinlerdeki *U.* kısaltması ile Uygur,

M. kısaltması ile *Mani* ifade edilmektedir.

1. U. 5 (T M 342)	7. U. 176 (T M 326 ?)
2. U 171 (T M T 20) a/ b	8. U. 177 (T M 341)
3. U. 172 (T II D 67)	9. U. 178 (T M 328)
4. U. 173 (— —)	10. U. 179 (T M 334)
5. U. 174 (T M 336) a/ b	11. U. 180 (T M 331)
6. U. 175 (T M 57-T m 339)	12. U. 181 (T II T x 6)

13. M. ... (T M 407).

D. Vilhelm Thomsen ile Albert August von Le Coq tarafından daha önce yayımlanan şu iki metnin buldukları yeri tespit etmek mümkün olmamıştır. Pek muhtemeldir ki bu iki metin II. dünya savaşı sırasındaki nakiller esnasında kaybolmuştur.

1. T II T 14

2. T M 332

Berlin Koleksiyonundaki 34 metni topluca şu listede gösterebiliriz.

<u>Nr.</u>	<u>Eski Numara</u>	<u>Yeni Numara</u>	<u>Satır sayısı</u>	<u>Transkripsiyon foto</u>
	(Fundort Sigle)	(Signatur)		
1.	TM 326	Mz. 388	a. 7-v. 7	von Le Coq (7) *
2.	TM 327	MIK 35 a-b	a.12-b. 8	von Le Coq (3) *
3.	TM 328	U. 178	— b. 10	—
4.	TM 330	Mz. 127	a. 7-b. 7	von Le Coq (5) —
5.	TM 331	U. 180 (uyg.)	a. 2-b. 2	—
6.	TM 332	?	a. 1-b. 1	von Le Coq (1) *
7.	TM 334	U. 179	a. 6-b. 5	—
8.	TM 335	U. 171a	a. 5-b. 5	—
		U. 171b	a. 9-b. 9	—
9.	TM 336	U. 174a	a. 3-b. 3	—
10.	TM 337	Mz. 385	a. 7-b. 7	Sertkaya (8) —
11.	TM 337-x	Mz. 175	a. 4-b. 4	Sertkaya (5) —
12.	TM 335-337	Mz. 403	a. 17-b. 17	Sertkaya (11) *
13.	TM 337-339 a-b	Mz. 402	a. 3-b. 3	von Le Coq (4) *
14.	TM 339/ TM 57a-b	U. 175	a. 4-b. 4	—
15.	TM 340	Mz. 171	— b. 4	von Le Coq (8) *
16.	TM 341	U. 177	a. 4-b. 4	—
17.	TM 342a-b	U. 5	a. 12-b.12	von Le Coq (6) *
18.	TM 533	Mz. 386	a. 7-b. 7	Sertkaya (9) *
19.	T I. -a	Mz. 400	a. 6-b. çin.	Sertkaya (10) *
20.	T I D 20	Mz 167	a. 4-b. 4	Sertkaya (1) —
21.	T I x 21	Mz. 169	a. 10-b. 7	Sertkaya (2) —
22.	T II D 19	Mz. 173	a. 6-b. 6	Sertkaya (3) —
23.	T II D 52-K	Mz. 174	a. 7-b. 7	Sertkaya (4) —
24.	T II D 67	Mz. 172	a. 2-b. 2	—
25.	T II D B 227	Mz. 387	—	—
26.	T II K	Mz. 383	a. 8-b. 8	Sertkaya (7) —
27.	T II T 14	?	a. 31-b çin.	Thomsen *

28 . T II T 20	MIK 34b	a. 2-b. çin von Le Coq (2)	*
29 . T II T 20	Mz. 377	a. 7-b. çin Sertkaya (6)	*
30 . T II T x 6	U. 181 (uyg.)	a. 6-b. 7 Tezcan-Zieme	*
31 . ———	U. 173		
32 . ———	U. 176		
33 . TM 407	M. ?		
34 . ———	MIK 200b		

Berlin Koleksiyonu'ndaki 6, 28, 2, 13, 4, 17, 1 ve 15 sıra numaralı sekiz metin Albert August von Le Coq tarafından *Köktürkisches aus Turfan (KaT)* başlığı ile yayımlanmıştır. ("Köktürkisches aus Turfan (Manuskriptfragmente in köktürkischen "Runen" aus Toyoq und İdıqut -Schähri[Oase von Turfan])", *SPAW*, Phil. -hist. Klasse, 1909 / 41, s. 1047-1061).

27 sıra numaralı T II T 14 işaretini taşıyan metin, Vilhelm Thomsen tarafından yayımlanmıştır. ("Ein Blatt in türkischer "Runen" schrift aus Turfan", *SPAW*, Phil. -hist. Klasse, 1910 / 15, s. 296-306).

30 sıra numaralı T II T x 6 / U. 181 işaretli metin, Semih Tezcan ve Peter Zieme tarafından yayımlanmıştır. ("Uigurische Brieffragmente", *Studia Turcica*, Budapest 1971, s. 451-460).

Berlin Koleksiyonu'ndaki 20, 21, 22, 23, 11, 29, 26, 10, 18, 19 ve 12 sıra numaralı 11 Mainz yazma parçası Osman Fikri Sertkaya tarafından yayımlanmıştır. ("Fragmente in alttürkischer Runenschrift aus den Turfan-Funden", *Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa*, Wiesbaden 1985, s. 133-164).

Sertkaya, Berlin İlimler Akademisi'ndeki henüz yayımlanmamış olan U. 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180 ve TM 407 numaralı 10 metni de yayıma hazırlamaktadır.

Berlin Koleksiyonu'ndaki Göktürk harfli 34 parça metinden *KaT*'de yayımlanmış olan 4 ve 13 sıra numaralı metin ile henüz yayımlanmamış olan 25 ve 3 sıra numaralı dört metnin dili "Eski Türkçe" değil "Orta İnan Dili (mittel-Iranische Sprache) dir. *KaT*'de yayımlanmış olan ikinci metin (TM 327 -MIK III 35a-b)'de ise Göktürk alfabesi Orta İnan dili ile transkripsiyonlanmıştır. Orta İnan dilinin kullanıldığı

Mz. 172 (=KaT, 5)

Mz. 387

Mz. 402 (=KaT, 4)

MIK III 200b

U. 178

işaretle beş metin ise ayrı bir çalışmada değerlendirilmektedir. Böylece Berlin Koleksiyonu'nun tamamı işlenmiş ve yayımlanmış olmaktadır.

Berlin Koleksiyonu'nda muhafaza edilen Göktürk harfleri ile yazılmış metinlerin Thomsen ve von Le Coq tarafından transkripsiyonları ve tercüme-leri, Tezcan-Zieme tarafından transliterasyonu ve tercümesi, Sertkaya tarafından ise transliterasyonları ve transkripsiyonları ile sözlüğü yapılmıştır.

Cümlelerinin bir çoğu baştan ve sondan eksik olan küçük hacimli bu metin-leri tercüme etmek kolay değildir. Başka dillerdeki paralelleri veya Türkçede başka alfabe ile yazılmış nüshaları bulununcaya kadar sadece geçen kelimeleri manalandırarak bir sözlük yapmak en uygun çalışmadır.

Bu metinlerde geçen *nogoşak*, *nom*, *şımnu*, *t(a)mu* gibi Sogdça, *r(a)kş(a)z* gibi Sanskrit kelimeler ile, bu güne kadar sadece "Mani" muhitinde yazılmış eserlerde geçen ve Willi Bang-Kaup tarafından "Türkoloji Mektupları"nın ikincisinde işlenen *uzun tonlug* gibi bir tabirin kullanılması, V. Thomsen tarafından yayımlanan 31 satırlık metnin başka bir bölümünün Sogdçasının tes-piti (bk. Emile Benveniste, *Textes Sogdiennes*, Éditions, traduits et commentés, Paris 1940, s. 59-73), Göktürk harfli beş metnin dilinin "Orta İran" dili olması gibi hususlar göz önüne alındığında, bu metinlerin "Mani" muhitinde kaleme alınmış olduğu anlaşılır.

Ayrıca 10. asırda kaleme alındığı daha önce tespit edilen "İrk Bitig" ile "Atasözleri parçaları"nda görülen ş^1 () ve ş^2 () gibi "Orhun" metinlerinde kullanılmayan işaretlerin geçmesi ve metinlerin kaligrafigerinin de "İrk Bitig" ile "Atasözleri parçaları" ile aynılık göstermesi gibi hususlar göz önüne alın-dığında, metinlerin aynı asır ve aynı muhitte kaleme alındığı ileri sürülebilir.

II. KÂĞIDA YAZILI GÖKTÜRK ALFABELERİ :

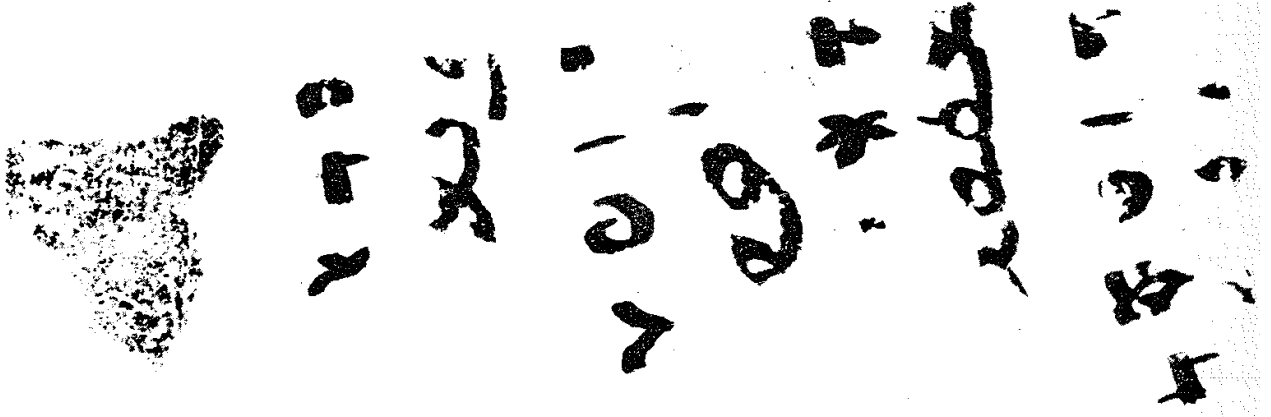
Göktürk harfli bu 50 metin içerisinde en önce üzerinde durulması gere-ken metinler alfabe parçalarıdır.

Eğer Vilhelm Thomsen 25 Kasım 1893'de "Orhon yazıtları"nın harf sistemini çözmemiş ve 15 Aralık 1893 günü Danimarka Kraliyet Akademisin-deki tebliği ile ilim âlemine bu keşfini duyurmamış olsa idi, bu yazıtların harf sistemi Turfan ve dolaylarında bulunan çift alfabeli metinler vasıtası ile çö-zülecekti.

Çift alfabeli metinlerden ilki Hoço'da bulunan ve TM 340 (Mz. 171) işa-reti ile tavsif edilen metindir. Von Le Coq tarafından *KaT*'da sekizinci parça olarak verilen metindir (s. 1060) ve transkripsiyonu da şöyledir.

171

TM.340

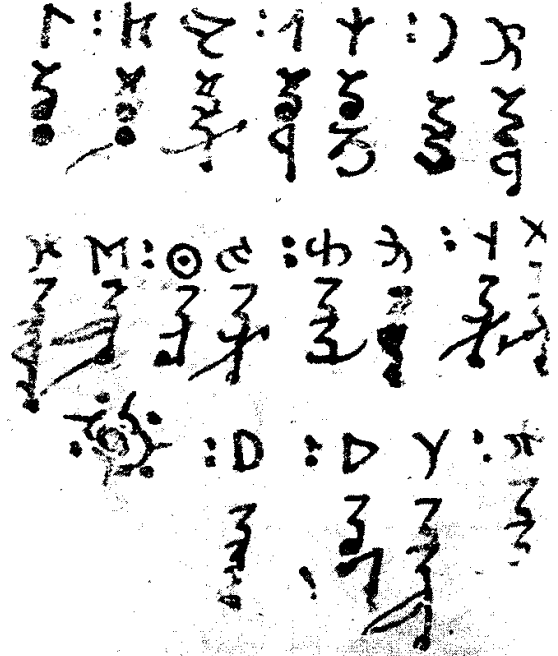
1	2	3	4	5	6	7	8
Kökt.	Uyg.	K.	U.	K.	U.	K.	U.
$\frac{b^2}{i}$	b	$\frac{?}{b^1}$	$\frac{b}{u}$	$\frac{t^2}{r^2}$	$\frac{t}{r}$	$\frac{i \sim i}{y^2}$	$\frac{y}{m}$
$\frac{i}{r^2}$	r	u	u	$\frac{r^2}{t^2}$	t	e	e
					ü		
					n		
					$\frac{n}{ç}$		

Bu küçük metinde dört ünlü *e*, *i*, *ö* ve *u* ile beş ünsüz b^1 , b^2 , r^2 , m , y^2 değerleri Uygur harfli transkripsiyonu sayesinde açıkça teşhis edilecek, böylece metinlerin dilinin Türkçe olduğu anlaşılacak ve Göktürk yazıtları çok kısa bir zaman içerisinde deşifre edilecek idi.

Bu çift alfabeli metin bulunmamış olsa idi ve bunun yerine TM 327 (MIK III 35a-b) işareti ile tavsif edilen alfabe parçası bulunmuş olsa idi, buradaki harflerin Orta İran dili ile transkripsiyonlanması yüzünden ses değerleri açıkça anlaşılacaktı.

19 işareti ihtiva eden bu Göktürk alfabeti parçası Von Le Coq tarafından *KaT*'de ikinci metin olarak verilmiştir (s. 1050).

7.	6.	5.	4.	3.	2.	1.	
𐰇	𐰆	𐰅	𐰄	𐰃	𐰂	𐰁	
up	an	ip	ag	it	iy	ad	
up	an	ip	ag	it	iy	ad	
15.	14.	13.	12.	11.	10.	9.	8.
𐰏	𐰎	𐰍	𐰌	𐰋	𐰊	𐰉	𐰈
as	alt	and	ang	az	iy	ing	ad
as	alt	and	ang	az	iy	ing	ad
			19.	18.	17.	16.	
			𐰑	𐰐	𐰏	𐰎	
			ai, ay	iy (qñ)	al	an	
			f	g	p	n	
			devant ou				

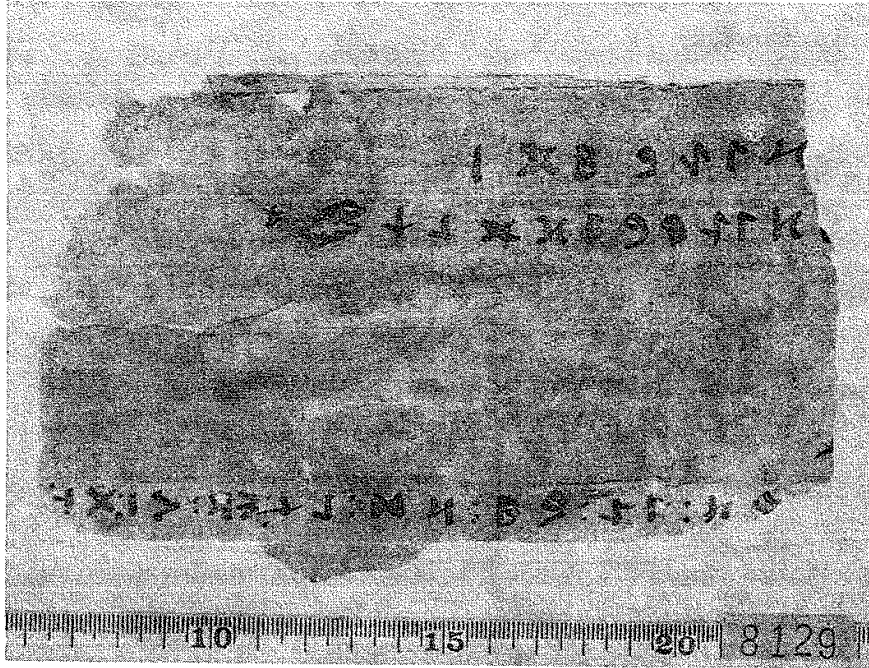

Talât Tekin "Çeşitli alfabelerle Türkçe yazılar: Göktürk alfabesiyle Türkçe" (*Tarih ve Toplum*, 5 Mayıs 1984, s. 10-12) adlı makalesinde Göktürk harflerindeki ünsüz (konsonant) işaretlerinin ses değerini kapalı hece veya ses grubu değerinde olarak *ab/eb, ad/ed, ak/ek, ar/er* vb gibi belirtmekte ve bu görüşünü *Orhon Yazıtları* (Ankara 1988, s. XVI) adlı eserinde de $D^1K^1=(a)d(a)k$ ve $R^2N^2=(e)r(e)n$ örneklerini vererek tekrar etmektedir.

T. Tekin'i bu kanaate sevk eden husus, Von Le Coq'un yayımladığı alfabede seslerin Orta İran Dili'nin kurallarına göre *up, an, iç, ip, ag, it, iy, ad, eng, iy, az, eng, end, elt, as, an, al, ik, ay* şeklinde, kapalı hece olarak okunmuş olmasıdır.

Bana göre bu kanaat doğru değildir. Çünkü:

1. Türkiye Türkleri 1928'de kabul ettikleri Lâtin alfabesindeki ünsüzleri *be, ce, çe, de, fe, ge* vb gibi açık hece olarak okumaktadırlar. Eğer bu ünsüzler kapalı hece durumunda olsa idi *eb, ec, eç, ed, ef, eg* vb gibi okunacaktı.
2. Türkler tarafından asırlarca kullanılan ve hâlen de çeşitli Türk muhitlerinde kullanılmakta olan Arap harfleri de *be, pe, te, se, ha, hu, ru, zu, ji, ti, zi, fe, he, ye* gibi açık hece olarak telâffuz edilmiştir ve edilmektedir.

Bu alfabe parçasında esas metin en alt satırdadır. Bu alt satırda 16 işaret vardır. Bu işaretler üst iki satırda kötü bir hatla kopye edilmişlerdir. Metnin transkripsiyonu şöyledir:

Birinci satır

$\begin{matrix} \text{X} & \uparrow & \downarrow & \text{g} & \text{B} & \text{X} & \text{I} \\ \text{T}^2 & \text{Y} & \cdot & \text{Y}^2 & \text{W}^{\text{K}} & \text{R}^1 & \text{S}^2 \end{matrix}$ (yarım kalmış L^1 olmalı!)

İkinci satır

$\begin{matrix} ? & \text{h} & \uparrow & \downarrow & \text{g} & \text{B} & \text{H} & \text{X} & \downarrow & \downarrow & \text{Y} \\ ? & \text{T}^2 & \text{Y} & \cdot & \text{Y}^2 & \text{W}^{\text{K}} & \text{R}^1 & \text{RT} & \text{W}^{\text{Q}} & \text{N}^{\text{Ç}} & \text{S}^1 \end{matrix}$
 ? · t i-i a-e y wk r rt wk nç s

Üçüncü satır

$\begin{matrix} \text{Y} & \text{h} & \uparrow & \downarrow & \text{g} & \text{B} & \text{H} & \text{X} & \downarrow & \downarrow & \text{Y} & \text{X} & \text{Y} \\ \text{K}^2 & \text{T}^2 & : & \text{Y} & \cdot & \text{Y}^2 & \text{W}^{\text{K}} & : & \text{R}^1 & \text{R}^1\text{T}^2 & : & \text{L}^1 & \text{W}^{\text{Q}} & : & \text{N}^{\text{Ç}} & \text{S}^1 & : & \text{W} & \text{S}^2 & : & \text{D}^2 & \text{N}^{\text{Ç}} & : \end{matrix}$
 k t i-i a-e y wk r rt l wk nç s o-u s d ng

Türkiye Türkçesinde Lâtin alfabesinin harf sırası şöyledir:

A-be-ce-çe-de-e-fe-ge-ğe-i-ı-je-ke-le-me-ne-o-ö-pe-re-se-şe-te-u-ü-v-ye-ze. Bu harfler yanyana gelerek gruplar teşkil etmezler.

Arap elifbasında ise sıra şöyledir: *Elif-be-pe-te-se-cim-çim-ha-hı-dal-zel-rı-zı-ji-sin-şın-sad-dad-tı-zı-ayın-gayın-fe-kaf-kef-lam-mim-nun-vav-he-lamelif-ye.* Bu harflerin üçü, dördü veya beşi bir araya gelerek bir grup oluştururlar ve birlikte şöyle telâffuz edilirlen: *ebced, hevvez, huttî, kelemen, sa'fas, karaşet, sehhez, dazıg-len.* Arap harflerinin rakam olarak da değerleri vardır.

Uygur alfabesinde harf sırası *a v(f)-k(h) / v(w)-s(z)-k(h) / y-k-d(t) / m-n-s(z) / b(p)-ç-r / ş-m-k.* Bu harfler de üçer üçer bir araya gelerek *abaka, va-saka, yakada, manaza, paçara, şadala* ve *şamaka* şeklinde harf grupları teşkil ederler.

4. Mani harfli alfabe parçasında 19 işaret vardır. Ryukoku alfabe parçasında ise ek 11 işaret görülür. Yani iki alfabe parçasındaki toplam işaret sayısı otuzdur. Ryukoku alfabesi Mani alfabesinin ikinci satırında baştaki 10 eksik işareti ihtiva ettiği için, Mani harfli alfabenin birinci ve üçüncü satırların baştan onar işaretin eksik olduğu anlaşılır. Bu eksik 20 işaret ile mevcut 30 işaretin toplamı alfabelerin tamamındaki işaret sayısının 50 olacağını gösterir. Her iki alfabede mevcut olan 30 işaret şudur.

1. Ünlüler (4 işaret)

↓ a - e, ↓ ı - ı, ↓ o - u, ↓ ö - ü

2. Kalın sıralı ünsüzler (5 işaret)

↓ ı¹, ↓ n¹, ↓ r¹, ↓ s¹, ↓ v¹

3. İnce sıralı ünsüzler (8 işaret)

× a², × k², × k², × ı², × n², ↓ s², k t², 9 v²

4. Hem kalın-hem ince sıralı (nötr) ünsüzler (2 işaret)

↓ p, ↓ z

5. Ligatür ünsüzler (6 işaret)

↓ lt, ↓ nt, ↓ rt, ↓ nc, ↓ ny, ↓ ng

6. Ünlü değerli simetrik ünsüzler (4 işaret)

× ic/sı, ↓ ı, ↓ ık/kı, ↓ ok-uk/ko-ku, ↓ ö, ↓ ü

7. Ünlü değerli asimetric ünsüzler (1 işaret)

↓ op-up

Eksik olan takribî 20 ünsüz arasında tanınan 10 ünsüz şunlardır:

1. Kalın sıralı ünsüzler (5 işaret)

$\mathcal{D} \underline{b}^1, \mathcal{D} \underline{d}^1, \mathcal{Y} \underline{g}^1, \mathcal{N} \underline{k}^1, \mathcal{Z} \underline{t}^1$

2. İnce sıralı ünsüzler (2 işaret)

$\mathcal{X} \underline{p}^2, \mathcal{Y} \underline{r}^2$

3. Hem kalın-hem ince sıralı (nötr) ünsüzler (3 işaret)

$\mathcal{L} \underline{c}, \mathcal{M} \underline{m}, \mathcal{Y} \underline{z}$

Diğer 10 işaret hangi sesleri karşılayan işaretlerdir. Bu sorunun cevabı olarak:

a) Tanınan şu on iki işaretten on tanesinin gelmesi beklenir.

1. ünlü (1 işaret)

$\mathcal{L} \underline{e}, \underline{a}$

2. Ünlü değerli simetrik ünsüz (1 işaret)

$\mathcal{Y} \underline{eg-ge}$

3. Ünlü değerli asimetric ünsüzler (4 işaret)

$\mathcal{X} \underline{uş}, \mathcal{M} \underline{op-up}, \mathcal{Y} \underline{ot}, \mathcal{L} \underline{ağ}$

4. Ligatür ünsüzler (2 işaret)

$\mathcal{Z} \underline{lp}, \mathcal{X} \underline{d(e)m}$

5. Transkripsiyonlanmış ünsüzler (4 işaret)

$\mathcal{Y} \underline{h} (\mathcal{X}), \mathcal{Y} \underline{l-z}, \mathcal{Y} \underline{z}^1, \mathcal{L} \underline{z}^2$

b) Türkçede kelime sonunda yanyana gelen ünsüzleri ihtiva eden şu ligatürlerin gelmesi beklenir.

Türkçede kelime sonunda yanyana gelen ünsüzler şunlardır:

lç	lk	lk	lp \mathcal{Z}	lt \mathcal{M}			
nç $\}$	nk	nk	np	nt $\mathcal{Ü}$		ng \mathcal{Y}	ny $\}$
rç	rk	rk	rp	rt \mathcal{X}	rs		
				st			
				ş			
				yt			

Bu çift ünsüzlerden \underline{ld} \updownarrow , \underline{lt} \mathcal{M} , \underline{ng} \mathcal{Z} , \underline{nt} \mathcal{C} , \underline{ng} \mathcal{Y} , \underline{ny} \mathcal{Z} , seslerini ifade eden yedi ligatür bu gün için bilinmektedir. Buna karşılık $lç$, lk , ll , nk , nk , np , $rç$, rk , rk , rp , rs , st , $št$ ve yt seslerini ifade eden 14 ligatür de müstakbel metinlerde ortaya çıkabilir.

Bütün bu bilgiler, bize varyantları dışında Göktürk işaretlerinin Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında Vilhelm Thomsen tarafından tespit edilen 4'ü ünlü ve 34'ü ünsüz, toplam 38 işareten çok daha fazla bir sayıda (benim hesabıma göre 66 işaret) olması gerektiğini ortaya koyar.

Hülâsa Göktürk alfabesinin var olduğu anlaşılan işaret sırasını ve işaret sayısını bu günkü bilgilerimize dayanarak söyleyebilmek pek mümkün değildir. Yeni bulunacak veya yeni yayınlanacak metinlerin bu konularda açıklık getireceğine inanıyorum.

Alfabe parçaları başta olmak üzere telif ve tercüme olan bir çok belgenin kâğıda yazılması, Göktürklerde bu alfabe ile öğretim ve eğitim yapıldığını bize düşündürmektedir. Eğer bu harfler kolaylıkla yazılıp okunmasa idi veya başka bir söyleyişle Göktürklerde okuma yazma oranı çok yüksek olmasa idi başta para olmak üzere kılıç, bıçak, tabak, çanak, bardak, küp, tarak, bilezik, yüzük, küpe, kemer plakası veya tokası, ağırşak vs gibi gündelik hayatta kullanılan altın, gümüş, bronz, demir, kemik, kaya ve balçık / kil'den yapılmış eşyaların üzerinde Göktürk harfleriyle kelimeler ve cümlelerin yazılmasının da bir anlamı olamazdı.

D.D. Vasilyev "Köktürklerin okuma yazma bilmeleri sorunu" (*Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi*, Ankara, 4-7 Eylül 1989) adlı bildirisinde Bartold, Bernştam, Malov, Kiselev, Gumilev, Nasilov ve Pigulevs-kaya gibi üstadların bu konudaki görüşlerini vermiş ve kendisi ve eldeki yoğun malzemenin bu konuda müspet değerlendirmede delil olarak kullanılacağı sonucuna varmıştır.